

“УТГЫН ТАЯГ”-ИЙГ ТУЛЖ “ЭРДЭМИЙГ ЦЭНГЭЛ БОЛГОХ”-ЫН ҮҮДИЙГ НЭЭСЭН НЬ

(Күнзийн “Шүүмжлэл өгүүлэл”-ийг М.Чимэдцэеэгийн
дуун хөрвүүлсэн чадлыг толилуулахуй)

Го.Аким¹

Үг, утгыг нээвээс болох буюу
КҮНЗ

Суравч эс сэтгэвээс төөрөлдмүй. Сэтгэвч эс сурваас мунхармуй хэмээжээ. Сурах, сэтгэх хоёрыг утгын нэгэн уяанд зангидсан ч арга билгийн аралд салгасан энэ сургаалыг уншин сэрхийвэй. Арга билиг буюу инь янь! Хятадын эртний гүн ухаанаар *инь* (болдогийн ар) нь сүүдэр, хар, хүйтэн, зориг зэрэг ухагдахууныг илэрхийлнэ. *Янь* (болдогийн өвөр) нь гэрэл, цагаан, халуун, ухаан зэрэг утгыг илтгэнэ. Күнз энэ тухайтад айлдахдаа: “Хаан хүн бошиг зарлигаа жилийн дөрвөн цаг лугаа уялдуулан айлдах хэрэгт болой, чингэхгүй аваас тэнгэрийн таалал ямар болох нь вэ хэмээн хүлээж суухаас өөр аргагүй болмуй...Тийнхүү арга билиг нь жилийн дөрвөн улирлын аясыг зохицуулагч ертөнцийн гол зарчим даруй мөн болой. Тэр ч байтугай гэсгээн цээрлүүлэхийн ёс суртгхууны үр нь цаг улирлын ээлжлэх лугаа холбоотой бөлгөө. Хэрэвзээ тэр нь цагтайгаа таарч байвал тус өгнө, тохирохгүй байваас ус л болно” хэмээжээ. Дуун хөрвүүлэгч, хятадач М. Чимэдцэеэгийн орчуулсан Күнзийн “Шүүмжлэл өгүүлэл” ном чухамхүү энэ арга билигийн аралд уяат бөлгөө. Арал гэдэг салгуу боловч холбоотой биш үү! Энэ тухай үл өгүүлэн өгүүлэхэд, Күнзийн “Шүүмжлэл өгүүлэл”-ийг ерөнхийдөө шүлэглэсэн хүүрнэл (проза в стихах) –ийн төрөлд хамааруулж бүрнээ болох. “Күнз яруу үгээр ярихуйд “Шүлэглэлт ном”, “Засагт ном”-оос унших агаад ёслол үйлдэхүйд мөнөөхөн яруу үгээр илтгэх бөлгөө” гэснийг санагтун. Чингээд Артур Вaleyгийн англи руу орчуулсан нэгэн бадгийг сийрүүлсү:

Tsu-hsia said, a man who
Treats his betters as betters
Wears an air of respect,
Who into serving father and mother
Knows how to put his whole strengtch,
Who in service of his prince will lay down his life,
Who in intercourse with friends is true to his word -

¹ МУ-ын СГЗ, дуун хөрвүүлэгч, доктор

Others may say of him that he still lacks education, but I for my part should certainly call him an educated man.

Тэгвэл Л.Переломовын орос руу орчуулсныг сонирхуулсу:

Цзы Ся сказал:

-Если кто-то в отношениях с женой ценит её моральные качества и не придает большего значения внешности, исчерпывает все свои силы, служа родителям, не шадит своей жизни, служа правителю, правдив в отношениях с друзьями, то хотя о нем и говорят, что он не обладает ученостью, я непременно назову его образованным.

Одоо Чимэдцэегийн орчуулгыг толилуулсу.

Зы Шя² өгүүлрүүн: *Ухаант мэргэнийг хүндлэн, ужид өнгийг олтгойлох, эцэг эхээ тойлохуйд энэ биеэ үл гамнах, эзэн ноёнд шадарлахуйд амь насаа зольж чадах, анд нөхөр лүгээ ханилахуйд ам хэл андуугүй бат, ийм хүмүүн хэдийвээр эрдэм номд гэгээрээгүй боловчиг би бээр түүнийг эрдэмт хүмүүн хэмээн үзмү.*

Уг эх айзамтай гэдэг нь англи орчуулгыг бадагласнаас харагдана. Орос орчуулгад энэ нь онхи байхгүй. Тэгвэл Чимэдцэегийн орчуулгыг бадаглах аваас шүлэг болчихно. Тэрвээр *ухаант мэргэн – ужид өнгө, эцэг эх –энэ бие, эзэн ноён – амь нас, анд нөхөр – ам хэл* гэх зэргээр утгат хэсгүүдийн эхийг авиа ижилсүүлэн өгүүлбэртээ айзам оруулсан байх юм. Өөрөөр хэлбэл толгой холбочихсон хэрэг юм. Ц.Дамдинсүрэн аругай “Монголын үргэлжилсэн үгийн зохиолд шүлэг болохын үүсэл байна. Энэ үүсэл нь аль вэ гэвэл толгой холбох ёс болно” гэж айлджээ. Дамдинсүрэн гуайн айлдсан нь Чимэдцэегийн дуун хөрвүүлгээр нутлагдаж байна гэж хэлэхэд алдас үл болох. Мөн “сайн хүүрнэл зохиолын³ үндсэн шинж аваас амьсгалах лугаа адил амьд бөгөөд айзамтай байхад оршино” гэж Гурмоны⁴ хэлсэнтэй ч дүйж байх шиг.

Чимэдцэегийн орчуулгыг бас нэгэн орчуулгатай харгуулмаар санагдав. Энэ нь Түмэдийн Галсангийн орчуулга болно. Түмэдийн Галсан бол “Монгол үсгийн бүгд тайлбар бичиг”-тээ “Зарим монголчууд малгай өмсмүй, будаа хиймүй гэгч үгийн монгол үгийг хятад үгэнд нийлэмжгүй хэмээн зориуд хэлж, малгай зүүмүй, будаа засмуй хэмээн хэлж, сайхан хэлмүй хэмээсээр харин чухам монголын уг үгээ орхижээ. Утгагүй буруу хэлснээ зөв хэмээн санаж явагчид өөрөө хятад ч бус, монгол ч бус бэсрэг болсноо эс мэдэжүхүй... Үл нийлэгч бүгд үгсийг халж засахыг хүсэх хэрэггүй. Үгээн голж жигшээд аяндаа үгээр үгүйрэхүйд хүрмүй заа” гэж сэтгэл

² Күнзийн шавь. “Хэв дундын ёсон” номыг зохиожээ. Уг ном М.Чимэдцэегийн орчуулгаар монгол уншигчдын хүртээл болсон болно.

³ Проза гэдэг орос, prose гэдэг англи нэр томъёг бид үргэлжилсэн үгийн зохиол гэж гурван үгээр орчуулаад сурчихаж. Миний хувьд хүүрнэл зохиол гэвэл арай товч бөгөөд тод мэт. –Г. А.

⁴ Реми де Гурмон (1858-1915) – Францын зохиолч, уран зохиолын онолч.

түгшин бичиж байсан тэр мэргэн мөн. Саяын дээр ишилсэн өгүүлбэрийг тэрвээр орчуулсан нь, “Зы Шися өгүүллүүн: *“Сайныг сайшаахуй дагаан өнгө дүр дуртай бээн шилжүүлэх ба эцэг эх юугаан ачлахуй дур хүч бээн гүйцэтгэн чадах ба эзэн иезн үйлчлэхүй дүр бие бээн гээх бээр болгон чадах ба нөхөр хань лугаа нөхөрлөхүй дүр үгс итгэмжтэй болох балбаасу хэдий бээр бичиг эрдмийг эс сурсан ч болов би эрх үгүй үүнийг сурсан хүмүүн хэмээмүй”* гэжээ. Урианханы Чимэдцэеэгийн орчуулга, Түмэдийн Галсангийн орчуулга хоёр утга үнэхээр ижил нь харагдаж байна. Гэхдээ орчуулгын урын хувьд Чимэдцэеэ “шагласан” бол Галсан “хавсан” байна.

Цааш нь Чимэдцэеэгийн орчуулгад байгаа “ужид өнгийг олтгойлох” гэдэг үгийг авъя. Бүсгүй хүний өнгө зүсэд үл шунах гэсэн утга бүхий энэ хэллэгийг англи орчуулгад ор тас орхисон бол оросоор нь болохоор “хэрвээ хэн нэгэн эхнэртэйгээ харьцахдаа түүний ёс суртахууны чанарыг үнэлээд, өнгө зүсийг нь ихэд үл бодох” гэх ухааны юм орчуулжээ. Энэ нь үнэндээ уг эхийн утгыг даан ч гүүрээгүй хэрэг юм. Орчуулагч тийн ойлгоогүйн үнэнээ хүлээхдээ: “Энэ өгүүлбэрийг ойлгоход нэн төвөгтэй...” хэмээжээ. Тэгвэл Галсан *өнгө дүр дуртай бээн шилжүүлэх* гэсэн нь мөнөөхөн утгыг дэндүү сайн ойлгосных гэлтэй. Харин молхи би Чимэдцэеэгийн *ужид* гэсэн үгэнд ялихгүй эргэмлэв. Ужид гэдэг нь ужид самуун гэдэгтэй хорших нь элбэг агаад муу утгатайгаар хэлэгддэг. Гэтэл өнгийг ужид гэхээр муу өнгө, муухай өнгө гэсэн утга илэрхийлж болзошгүй. Монгол хэлний **өнгөнд унах, өнгөнд дурлах, өнгөнд тачаах** гэдэг гэдэг үгс лугаа хоршиж байгаа өнгө бол бүсгүй хүний царай зүсний сайхныг заасан утгатай гэж мунхагланам. Харин өнгөнд унаж, өнгөнд тачааж байгаачуул нь л тааруухан утгатай болж сонсогдох мэт. Тэр байтугай өнгө гэдэг үг бүсгүй хүнийг ч шууд заах нь буй. Тухайлбал өнгө мөнгө гэхэд өнгө гэдэг нь царайлаг эмэгтэй хүн гэсэн үг. **Өнгө мөнгөнд шунах** гэхээр бүсгүй хүн, мөнгө төгрөг нь муу бус эдгээрт шунаж байгаа нь л тааруу хэрэг гэсэн утга буй. Иймд эрхэм дүү үүнийг болгоон тунгаах буй заа.

Манай дуун хөрвүүлэгч Күнзийн эгшиглүүлэн өгүүлсэн өвөрмөц найруулгыг орчуулгадаа бүрэн гаргасан гэж хэлэхэд хилс огт үл болох. Тухайлбал:

Сэнтийд залрахуйд алжаалыг умартах, сэдэж гүйцэлдүүлэхэд шударгыг баримтлах... Манай дээдсийн тун ч тунгаагууштай энэ сургаалыг Чимэдцэеэ орчуулахдаа *сэнтийд залрах, сэдэж гүйцэлдүүлэх* хэмээн толгой холбосноос гадна үгийг хоршин монгол найруулгын сондгойруулахгүй зарчмыг чадмаг хэрэглэсэн байна. Ренчин багштан бичихдээ: “Монгол хэлний найруулгазүйд хоршоо үг, хоршсон аливаа үг хэрэглэхдээ өгүүлбэрийн дотор хэд хэд тохиолдвоос сондгойруулахгүйг тун эрхэм болгодог байлаа. Тэр шаардлагыг монгол хэлний яруу сайхан найруулганд тун зохимжтой зүйл гэж үзэх нь зүйтэй бөгөөд хэлний боловсролыг зузаадах бүр, бичгийн боловсролтой хүн эрхэмлэн үзвэл зохих зүйл байнам” гэжээ. Үнэхээр бичгийн боловсролтон хүн бүрийн эрхэмлэвээс зохилтой эл сондгойруулахгүй буюу тэгш хэмийн зарчим өдгөө манай бичээчингүүдийн найруулгад огт байхгүйг цухас онцлоод цааш өгүүлсү.

Жигүүрт шувуу үхэхийн цагт гунганах дуу нь гаслантай, журамт хүмүүн эцэслэхийн цагт хэлэх үг нь уяралтай.

Энд Чимэдцээ орчуулагч толгой холбоод зогсоогүй дотоод холбоцыг ашиглаж, тэр байтугай сүүл холбон орчуулгаа айзамтай болгосон нь харагдана. Энэ нь “Шүлэглэлт ном”-оос ишилсэн зүйл гэх тул шүлэг байх ёстой нь ч дамжиггүй. Гиймээ, Чимэдцээгийн орчуулгыг уншихад түгдрэх, түг яг хийхийн зовлон байхгүй, ганцын төдий ч боргиогүй горхийн усан гялтагнан мэлтрэн урсах шиг л болно. Ийм орчуулгыг уншихад үнэхээрийн урамтай. Тэгвэл Галсангийн орчуулсан нь, *жигүүртэн үхэхээ шахмагц түүний донгодох ч уяралтай болох бөгөөд хүмүүн үхэхээ ойртмогц түүний үгс ч сайн болмуй хэмээжээ.* Энд Чимэдцээгийн орчуулга мөн л урын хувьд мэтгэж чадсан нь илт.

Английг сийрүүлсү.

When bird is about to die, its song touches the heart. When man is about to die, his words are of note. Үүнийг үгчилбээс шувуу үхэх болохдоо дуу нь зүрхэнд хүрдэг. Хүн үхэх болохдоо үг нь зөөлөн аястай болдог гэх маягийн бууна. Энд англи орчуулагч **-t, -te** гэсэн үгсээр сүүл холбосон нь ажиглагдана. Яагаад **-te** гэж байхад сүүл холбосон гэж хэлж байна вэ гэвэл дуудлагад **-e** нь уншигддаггүй. Чингэхлээр англи орчуулагч ч шүлэглэх гэсэн нь тодорхой. Галсангийн ч, Вaleyгийн ч орчуулгаас үзсэн, уг эхэд хүн л байгаа бололтой. Гэтэл Чимэдцээ **журамт** гэсэн үг нэмсэн байна. Учир нь гагц хүн гээд буулгачихад, өгүүлбэр сондгойрох гээд байсан байна. Хоёрт, **журамт** гэсэн тэрхүү үгийг нэмснээр айзам цохилт таараад явчихаж байна. Мөн жигүүрт гэдэгтэй толгой холбоход ч тус болсон байна. Ийнхүү ганц жигүүрт гэдэг үг олон талын ач холбогдолтой байжээ. МГО-д “нэмэх хэрэгтэй нүгүүдийг нэмэн үйлд” гэсэн зарчимд цав хийтэл тохирч байна.

Орос орчуулгыг авч үзсү. Птицы перед смертью жалобно кричат, люди перед смертью о добре говорят /шувуу үхэхийнхээ өмнө гаслантайгаар хашгардаг. Хүн үхэхийн өмнө сайн буяны тухай ярьдаг/ Эдгээрийг нарийвчлан тайлбарлалтгүйгээр Чимэдцээгийн орчуулгатай харьцуулаад үзчихэд чухам ямар байгааг уншигч абугай өлхөн ухах буй заа.

Чигч шударга хүмүүнийг өргөж, цалгар гажуу хүмүүний дээр тавигтүн. Тэгвээс эгэл олон дагаюу. Цалгар гажууг өргөж, чигч шударгын дээр тавиваас эгэл олон эс дагаюу.

Манай эгэл олон цалгар гажууг чигч шударгын дээр тавьчихаад өөрсдөө зовж байгаа өнөө үед тэдний оюуны сүвийг нээгдүүлмээр энэ сургаалын орчуулгад мөн л авианы төстэйг харгалзан толгой холбосныг дурдаад, англи орчуулгыг нь сийрүүлсү.

If you raise up the straight and set them on top of crooked, the commoners will support you. But if you raise up the crooked and set them on top of the straight, the commoners will not support you.

Орос нь гэвэл: Если возвышать прямых и ставить их над кривыми, то народ сам подчинится. Если возвышать кривых и ставить их над прямыми, то народ не подчинится.

Харин эдгээр орчуулгууд хоорондоо бараг үг үгээрээ дүйж байгааг үзэж болно.

Чингэхлээр Чимэдцэеэгийн орчуулга ямар болж вэ гэдгийг бүрнээ цэгнэж болох талтай. “М.Чимэдцэеэгийн орчуулгыг нягтлан үзэхүл уг эхийн үгэнд хэт баригдах, эсхүл хэт холдон хөндийрөх хоёр зүйл хэтийдлээс ихэд болгоомжилсон байхын зэрэгцээ онолтой, номтой хүний шийр зааж, “Шүүмжлэл өгүүлэл”-ийн холбогдол бүхий арваад ном, тайлбар сэлтийг зэрэгцүүлэн үзэж, хашир хандсан, эртнийхээ бичгээр байгаа нэг өгүүлбэрийн, нэг үгийн утгыг хятадын эрдэмтэд өр өөрөөр тайлсны хамгийн гол дунджийг олох гэж хичээсэн, зарим тайлбар нь эртнийхээ утгаас гажсан, хэт эдүгээчилсэн зэргийг анзааран олж, уг эхийнх нь язгуур утгыг түшиж, үг оноосон...” гэх буюу “Хэдэн мянганы тэртээ бичигдсэн суут их мэргэний билиг сургаалын зүйлийг хэдийвээр өнөө цагийн уншигч олноо хүргэж байгаа ч гэсэн, наанадаж өнө эртнийх нь өнгө аясыг бага боловч хадгалахын учир...сонгодог бичгийн хэлний үг, найруулгыг зохистой газар нь аль болох хэрэглэхийг хичээсэн...” хэмээн хятад хэлэнд шарласан багш Ц.Базаррагчаа агсан үнэлжээ.

Чимэдцэеэ өөрөө бичихдээ: “Ийн орчуулахдаа нэг талаар утгын таягийг тулах зарчмыг аль болох барихыг хичээж, нөгөө талаар уг хятад эхээс аль болох холдуулахгүйг бас хичээнгүйлсэн болно” гэж өөрийн дуун хөрвүүлсэн аргыг дурджээ. Тэгвэл утгын таягийг тулсан нэг сонин жишээ гэвэл: *Тэвдэж явахуйд тэвнээр ч болов туслагтун, тэнхээтэй явахуйд тэмээгээр туслаад ч юуны хэрэг гэжээ.* Чухамхүү энэ нь цэвэр монгол цэцэн үг юм. Тэгвэл англи орчуулгыг сөхье.

“A gentleman helps out the necessitous, he does not make the rich richer still” гэсэн байна. Тэгвэл оросоор ямар буй. “благородный муж помогает нуждающимся, но не обогащает богатых”

Хоёр орчуулгын алинд нь ч цэцэн үг алга, энгийн үгээр л буулгасан зүйл байна. Магадгүй, хятад эхэд нь хэлц байсан байж мэдэх ч би гүүрэхгүй, байхгүй байсан ч гэсэн чингэж орчуулж болох бүрнээ талтай. Энэ нь уншигчаа бодох, мөн сэтгэгдэл ойрхон болгох гэсэн зарчимууд бий. Өөрт тохиолдсон нэгэн жишээг далимд дурдсу. Тэртээ өнгөрсөн зууны жараад ондсон. Зөвлөлтийн коммунист намын дарга Л.Брежневийн нэгэн бүгд хурал дээр тавьсан илтгэлийг бид орчуулж билээ. Чингэхэд *молочные реки, кисельные берега* гэсэн нэгэн орос цэцэн үг тааралдсныг бид *тосонд умбаж, торгонд хөлбөрөх* гэж орлуулан орчуулж билээ. Тэгээд уг орчуулгын товхимолыг би гэртээ авчирч, хадам эцэгтээ өгвөл өвгөн түүнийг уншиж байгаад гуяа алгалан “энэ Брежнев дарга мундаг хэлж шүү” гэж байна. Юу? гэж намайг асуувал тосонд умбаж, торгонд хөлбөрөх гэж мөн ч онож

хэлж шүү гэдэг байгаа. Хэрэв *сүүн гол, жимсэн эрэг* гэж орчуулсан бол тэгэж сэтгэл хөдлөх юмгүй, энэ нь юу гэж байгаа юм бол гэж гайхсхийгээд л өнгөрөх байсан байх. Энэ нь юу харуулж байна вэ гэвэл уншигч уншиж байгаа зүйлийнхээ утгын авцалдааг л харахаас бус, орчуулагч яаж орчуулж вэ гэдгийг анзаардаггүй, өөрийн сэтгэлд ойрхон үгийг л сэтгэлээрээ хүлээж авдаг гэдгийг үзүүлж байгаа хэрэг юм. Уг орчуулга үнэхээр уншигчийн сэтгэлд ойртсон байж л дээ. Угтаа орос цэцэн үгийг орос хүн уншаад ямар сэтгэгдэл төрөх вэ, монголоор монгол цэцэн үгийг уншаад яг тийм сэтгэгдэл төрж байна гэсэн үг юм. Сэтгэгдэл ойр болох гэдэг энэ. Зарим онолчид орлуулах аргыг орчуулгыг эхээс нь холдуулах муу талтай хэмээн шүүмжилдэг хэдий ч сэтгэгдэл ойрхон болгохын тухайтад үүнээс шилдэг нь үгүй гэлтэй.

Чимэдцээ орчуулгадаа монгол хэлнийхээ үгсийн сангаас үг шүүрдэн оноохдоо ойролцоо утгатай үгүүдийг чадварлаг сонгосон нь бахдалтай. Өөрөөр хэлбэл нэг үгийг нэг дор хоёр хэрэглэсэн байвал ойролцоо утгат үгийг олж шигтгэж өгсөн, үүнд: **өмхөрсөн** мод, **өгөршсөн** хана, шувуу **үхэх**, хүн **эцэслэх**, эзэн ноёд **шадарлах**, анд нөхөр лүгээ **ханилах** гэх мэт. Гэтэл англи орчуулгад **die**, орос орчуулгад **смерть** гэсэн байх жишээтэй.

Өгүүлэлийнхээ эхэнд арга билгийн тухайтад онцолсон минь учиртай. *Гагцхүү асар дээд мэргэд, адгийн доод тэнэгийг л өөрчилж үл болью* гэх буюу *хүмүүний зан чанар ойр, заншил дадал хол* гэх. Ийнхүү асар мэргэнийг адгийн тэнэгт сөргүүлэх, холыг ойрд харшуулах гээд арга билгийн уяанд зангидсан сургаал “Шүүмжлэл өгүүлэл”-д арвин бөгөөд Чимэдцээ чухамхүү үүнийг онож гаргаснаараа Күнзийн өвөрмөц найруулгын ч судсыг оносон хэрэг мөн болой.

Арван годгор барьж очсон хүнд эрдэм заахаас цааргалаж үзээгүй Күнз мэргэн эрдмийг цэнгэл хэмээн үзэж байжээ. Күнз “эрдэмийг сурсан хойно эрхбиш үргэлжид давтан сурваас цэнгэл бус уу”, “эрдмийг цэнгэл болгогтун” гэх зэргээр чухамхүү цэнгэл хэмээн үздэг эрдмээ эл номдоо шингээснийг Чимэдцээ гавъяат аялгуу сайхан монгол хэлээрээ асар бахдалтайгаар нээн чадаад, хотол олон монголчууддаа эрдмийн цэнгэл эдлүүлэхийг зорьсон тухайтад өгүүлэхүй ийм буюу. Күнз үг, утгыг нээвээс болох буюу гэж цэцэлсэн нь аргагүй л үнэн ажгуу. Үгүй нээрээ, Күнз юу л гэж дэгэс хэлэх билээ дээ!

Эцэст нь Чимэдцээ маань Хятадын уран зохиол орчуулдаг гадаадын дуун хөрвүүлэгч нарт олгодог эрхэм шагналыг хүртсэн нь энгийн хэрэг бус аа! Базаррагчаа гавъяат ч шавьдаа “Орчуулга хэмээх “тамын ажил”-д чөмгөөн дундартал зүтгэсэн хүмүүн хэт нь диваажингийн орноо заларч, мөнхийн хутаг олдог юм гэсэн шүү” гэж захьсан нь ч багш хүний шавиараа бахархсан, авъяасыг нь бахдсан чин сэтгэлийн үг гэдэгт бас эргэлзэх зүйлгүй ажаам.

Ашигласан ном зохиол

1. Күнз. **Шүүмжлэл өгүүлэл**. Хятад хэлнээс орчуулсан Мэнэрэлийн Чимэдцэе. УБ., 2013.
2. Confucius. **The Analects**. Translated by Arthur Waley. Wordsworth Editions Limited, 1996.
3. Л.С.Переломов. **Конфуций. Лунь Юй**. Москва. 1998.
4. Б.Ринчен. **Сондгойруулахгүйг эрхэм болгохуй**. Монгол бичгийн хэлний зүй. IV дэвтэр. УБ., 1967. “Марк Твений минь махыг идэж дээ” Эмхэтгэл. УБ., 1991.
5. Ц.Дамдинсүрэн. **Олег цэцний дууллыг орчуулсан минь**. Орчуулах эрдэм. I дэвтэр. УБ., 1972.